

Spis treści

Wprowadzenie	7
Rozdział I	
Kultura w procesie edukacji	15
1. Kultura jako czynnik edukacji człowieka	15
2. Teoretyczne założenia pedagogiki kultury i „nowego wychowania”	18
3. Koncepcja wychowania estetycznego i edukacji kulturalnej	26
Rozdział II	
Pedagogiczny wymiar edukacji teatralnej	35
1. Edukacja teatralna jako kategoria pedagogiczna	35
2. Przeszłość i terażniejszość edukacji teatralnej oraz jej miejsce we współczesnym systemie edukacyjnym	50
3. Edukacja teatralna w świetle dotychczasowych badań	67
4. Edukacja teatralna w mediach	73
5. Edukacja teatralna w praktyce – wybrane egzemplifikacje	77
Rozdział III	
Założenia metodologiczne prezentowanych eksplikacji	79
Rozdział IV	
Edukacja teatralna w szkole w świetle własnych badań empirycznych	92
1. Zainteresowania kulturalne uczniów	92
2. Funkcjonowanie ucznia w obszarze teatru	107
2.1. Wiedza teatralna uczniów.....	108
2.2. Wiedza teatralna uczniów w kontekście oddziaływania środowiska rodzinnego i rówieśniczego	114
2.3. Aktywność teatralna uczniów	118
2.4. Aktywność teatralna uczniów w kontekście oddziaływania środowiska rodzinnego i rówieśniczego	126

3. Funkcjonowanie środowiska szkolnego w zakresie edukacji teatralnej	130
3.1. Rola nauczyciela w zakresie budzenia zainteresowań uczniów teatrem	134
3.2. Działalność szkoły w zakresie kształtowania aktywności teatralnej w opinii uczniów	143
<i>Podsumowanie</i>	149
<i>Bibliografia</i>	155
<i>Aneks</i>	163

Wprowadzenie

*Nie zadawaj dzieciom gwałtu nauczaniem –
tylko niech się tym bawią: wtedy też łatwiej
potrafisz dostrzec, do czego każdy zdolny
jest z natury*

Platon

Kultura, a wraz z nią sztuka znajdują się na obrzeżach współczesnych rozważań pedagogicznych, na marginesie refleksji o wychowaniu. Marginalność kultury zauważalna w codziennym życiu i powszechnej edukacji owocuje brakami w socjalizacji w wyniku przesunięcia wartości wyższych na niższe pozycje w hierarchii. Kształtowanie człowieka to proces wielowymiarowy, tymczasem zbyt często teoretyczne opracowania, tudzież wypowiedzi reprezentantów różnych dyscyplin naukowych, akcentując potrzeby rozwoju – dziecka, młodego człowieka – zwracają uwagę na kształcenie zawodowe, techniczne, natomiast w dużo węższym zakresie podkreślają potrzebę kształcenia zachowań, postaw prospołecznych, systemu wartości, odpowiedzialności czy sposobów komunikacji społecznej. W najmniejszym stopniu, jak się wydaje, kształcenie dotyczy sfery kulturalnej, a więc kształtowania potrzeby uczestnictwa w kulturze, edukacji, percepcji dzieł sztuki i wykorzystania nabytej wiedzy w codziennej praktyce. I chociaż obecnie nie ma dominującego systemu wartości i jednego stylu życia, chociaż współczesny świat cechuje pluralizm poglądów, ideałów, wzorców postępowania, to kultura – jak zauważył psycholog Józef Koziński – jest źródłem możliwości i wyzwaniem dla człowieka¹. Jan Szczepański z kolei zwracał uwagę na to, że „rozwój człowieka jako istoty kulturalnej polega na internalizacji wartości kulturowych, na umiejętności obchodzenia się z dobrami kultury, na stosowaniu w codziennym życiu kryteriów wartości w ocenach dóbr kultury i na ustalaniu swoich dążeń, w których wartości kultury zajmują miejsce pierwsze i na umiejętności percepcji dzieł kulturalnych, na umiejętności ich przeżywania i tworzenia...”². Zdaniem J. Kozińskiego aktywność ludzka

---

¹ J. Koziński, *Transgresja i kultura*, Warszawa 1997, s. 16.

² J. Szczepański, *Konsumpcja a rozwój człowieka*, Warszawa 1981, s. 115.

zależy od wpływów zewnętrznych (przedmiot) i wpływów wewnętrznych (podmiot), od środowiska i osobowości³. Jednostka kształtowana jest w stopniu najwyższym przez kulturę najbliższego otoczenia, kulturę Małej Ojczyzny w której wzrasta, i którą internalizuje każdego dnia. Sposoby zachowania, aktywność na różnych płaszczyznach życia, uczestnictwo w kulturze, stosunek do edukacji, to elementy kultury, które przejmujemy ze środowiska w jakim przebywamy. Świadomość tego mechanizmu pomaga w codziennym funkcjonowaniu i pełnym wykorzystaniu potencjału kultury i jednostki. Przygotowanie do czerpania z możliwości jakie niesie ze sobą kultura staje się jednym z zadań edukacji. Dodatkowym czynnikiem motywującym do permanentnej edukacji jest tempo zmian. Kultura jest jednym z zasadniczych czynników tożsamości i stanowi wartość ludzką szczególnej wagi, niezależną i najwyższą⁴. Każda jednostka w ciągu całego swojego życia nieustannie korzysta – w mniejszym lub większym stopniu – z dorobku kultury, ale równocześnie ją kreuje, wzbogaca i dopełnia. Stopień i zaawansowanie w jakim to czyni zależne jest od szeregu czynników, w tym nade wszystko od pewnych umiejętności, które nabywa w procesie edukacji.

Cechą kultury współczesnej jest pomijanie tradycji, jako przestarzałej, nieadekwatnej do współczesnych problemów, a reprezentowanie orientacji na zmiany, przeobrażenia, które nieustannie zachodzą, takie stanowisko jest najbardziej charakterystyczną jej cechą. Kultura jest instrumentem do osiągnięcia celów i zamierzeń, ale tylko wtedy, gdy wiemy, jakie są jej mechanizmy i jak z niej korzystać. A więc tym, co nakazuje poznawanie tradycji jest różnorodność dróg dochodzenia do wartości, od starożytności uważanych za najwyższe: prawdy, dobra, piękna, sprawiedliwości itd.⁵. Nawet pobieżna analiza przeszłości dostarcza nam informacji świadczących, nie tylko o stałej potrzebie nabywania umiejętności i dyspozycji, by sprawnie funkcjonować w codziennym życiu, ale ukazuje nam również metody, formy oraz instytucje, dzięki którym możliwa była i jest edukacja, oraz holistyczny rozwój człowieka. Znaczenie dla rozwoju jednostki, jak również kultury ma proces kulturyzacji odbywający się w toku edukacji. Aby w pełni korzystać z kultury potrzebna jest wiedza o dziedzictwie pokoleń, by w oparciu o nią budować nowe wartości. Wiedza o kulturze (w tym także o sztuce) rodzi potrzeby, pragnienia, zaangażowanie i zobowiązania⁶, im większa wiedza i zaangażo-

---

³ J. Koziński, op. cit., s. 51.

⁴ T. Szkołut, *Słowo wstępne: Dylematy współczesnej edukacji kulturalnej*, [w:] *Sztuka i edukacja kulturalna w trakcie przemian*, Lublin 2000, s. 25.

⁵ Ibidem.

⁶ J. Koziński, op. cit., s. 222.

żowanie, tym głębsze przeżycia emocjonalne. Współcześnie nie wystarczy przystosować się do rzeczywistości, gdyż w krótkim czasie będzie ona już przeszłością, trzeba zatem pozyskać takie dyspozycje i umiejętności twórcze, które pozwolą nam zaadaptować się w każdej nowej sytuacji i odpowiedzieć na jej potrzeby. Dlatego tak mocno, w dobie obecnej, akcentuje się konieczność kształcenia – od najmłodszych lat – odpowiedzialności, otwartości i kreatywności. Edukacja staje się we współczesnym świecie nie tylko potrzebą – w różnym stopniu odczuwaną przez daną jednostkę – ale wręcz nakazem cywilizacyjnym, którego spełnienie daje szansę na pełne i szczęśliwe życie. Ów nakaz wydaje się być w pełni uzasadniony, uwzględniając rozwój nauki i techniki. Dzięki nauce jednostki zdobywają wiedzę deklaratywną (wiem, co), jak również wiedzę proceduralną (wiem, jak)⁷. Współczesny świat potrzebuje ludzi krytycznych, aktywnych, rozumiejących, przejawiających inicjatywę, dlatego proces wychowania współczesnego człowieka winien stawiać na myślenie, refleksję, samodzielność, jednym słowem, być wychowaniem do samorealizacji. W szeroko rozumianym kontekście wychowania mieści się wychowanie do kultury, przez kulturę i w kulturze. Przywołując międzynarodowy dokument jakim jest *Powszechna Deklaracja Praw Człowieka* w artykule 27 czytamy: „Każdy człowiek ma prawo do swobodnego uczestnictwa w życiu kulturalnym społeczeństwa, do korzystania z jego dobrodziejstwa”⁸. Celem zatem owego wychowania (edukacji) jest wyposażenie młodego pokolenia w umiejętności korzystania z dóbr kultury nie tylko własnego kraju, ale także dorobku innych państw. Kultura włączona w działalność jednostek i grup żyje. Ten aspekt podkreśla T. Szkołut: „To właśnie ambitna sztuka europejska w kryzysowych momentach naszej historii stanowiła azyl dla zagrożonych wartości humanistycznych, a w epokach zastoju wносиła ożywcze zmiany w rozumienie świata i człowieka, podważała sztywne kodeksy aksjologiczne i proponowała nowe hierarchie wartości”⁹.

Irena Wojnar sztukę określa jako „koncentrację życia”, określa ją jako „metodę budowania życia”, jak również wartość, która wzbogaca życie. W odbiorze sztuki i dla kształtowania osobowości znaczenie ma przeżycie estetyczne, które wzbogaca życie codzienne. Człowiek wychowuje się, kształtuje w oglądaniu, słuchaniu, lekturze, jak również własnej aktywności w różnych dziedzinach działalności artystycznej¹⁰.

---

⁷ Ibidem, s. 25.

⁸ A. Horbowski, *Edukacja kulturalna jako system działań społeczno-kulturalnych*, Rzeszów 2000.

⁹ T. Szkołut, op. cit., s. 32.

¹⁰ I. Wojnar, *Teoria wychowania estetycznego*, Warszawa 1995, s. 170.

„Wychowanie przez sztukę może dostarczyć okazji do rozwoju zdolności działania i przeżywania – tak bardzo potrzebnych zmieniającemu się społeczeństwu pełnemu napięć i niepewności”¹¹. Konieczność wychowania do twórczości, także kontaktu ze sztuką, bierze się, zdaniem Masłowa, ze zmiany tempa życia. Ogromny wzrost ilości faktów, informacji, zmian, wynalazków rodzi potrzebę kształtowania człowieka, który będzie w stanie żyć w zmieniającym się świecie. W świecie zmian nie ma sensu uczenie faktów, które szybko tracą aktualność, nie ma sensu uczenie starych metod. Potrzebne jest poszukiwanie nowych metod, które będą wspierać rozwój nowego rodzaju człowieka. Ten nowy człowiek cieszy się ze zmian, potrafi im sprostać, potrafi zmierzyć się z sytuacjami problemowymi¹². W związku z tym należy stwarzać warunki sprzyjające rozwojowi cech człowieka samorealizującego się¹³. Z samorealizacją jednostki związana jest postawa twórcza, którą można kształtować poprzez kontakt ze sztuką i wynikających z niego możliwości (zdobywanie wiedzy, ekspresja, potrzeba, gotowość, wrażliwość).

V. Lowenfeld wyróżnił osiem kryteriów postawy twórczej:

- 1) wrażliwość na problemy (zwana także dyspozycją wrażeńiową);
- 2) zdolność do pozostawania w stanie gotowości wyrażającej otwartość i płynność myśli;
- 3) mobilność, czyli możliwość szybkiego przystosowywania się do nowych sytuacji, skutecznego reagowania na zmiany;
- 4) oryginalność;
- 5) zdolność do przeobrażania i do nowych oznaczeń (zmiany funkcji przedmiotów);
- 6) analiza, czyli zdolność do przechodzenia od syntetycznej percepcji przedmiotu do określenia szczegółów;
- 7) synteza – zdolność tworzenia nowych całości z danych elementów;
- 8) harmonizująca organizacja koherentna¹⁴.

Wydaje się, że są to kryteria określające umiejętności jakimi współczesny, wykształcony człowiek winien się charakteryzować w szybko zmieniającym się świecie. Tym samym w edukacji młodego człowieka nacisk na proces twórczy powinien być stałym elementem edukacji, ponieważ poprzez aktywność własną przekształca możliwości młodego człowieka w żywe do-

---

¹¹ V. Lowenfeld, za: I. Wojnar, op. cit., s. 211.

¹² A. Masłowa 1971, za: K. Szmidt, *Twórczość i pomoc w tworzeniu w perspektywie pedagogiki społecznej*, Łódź 2001, s. 55.

¹³ Ibidem, s. 55.

¹⁴ Podaję za: I. Wojnar, op. cit., s. 211.

świadczenia. Jednostka w miarę rozwoju, zdobywania wiedzy i dzięki własnej aktywności zdobywa doświadczenie, które pomaga jej sprostać codziennym wyzwaniom, jak pisze J. Koziński, osobowość i kultura nie są przedmiotem wiedzy, ale przedmiotem czynu¹⁵.

W szeroko rozumianym nurcie działań edukacyjnych z zakresu kultury/sztuki, pedagogika potencjalnie jest tą dyscypliną, która współdziałając z innymi dziedzinami nauki, dąży do „...syntezy gromadzonego dorobku wiedzy o kulturze, wytwarzanego przez różne nauki humanistyczne i społeczne, aby mogła czynić z nich użytek w konstruowaniu teorii edukacyjnych, a z drugiej strony, z racji swego prakseologicznego charakteru, zorientowana jest na wytwarzanie wiedzy o możliwościach i sposobach optymalizowania praktyki edukacyjnej w ich różnych wymiarach społecznych: praktyki szkolnej, pozaszkolnej (równoległej) (...). I na tym polega jej wielka rola społeczna, że może ułatwiać zrozumienie i wspomagać tak bardzo potrzebną praktykę edukacyjną, w której obecna jest edukacja kulturalna jako niezbywalny składnik edukacji ogólnej każdego człowieka, rozwijanej na wszystkich jej poziomach”¹⁶.

W dobie dyskusji nad jakością i metodami edukacji młodego pokolenia warto, naszym zdaniem, zwrócić uwagę na kulturę i wartości, jakie ze sobą niesie dla kształtowania nawyków, przyzwyczajzeń, stylu życia, czy wreszcie osobowości człowieka. Edukacja kulturalna może stać się tą formą, która poprowadzi młodego człowieka do świadomego uczestnictwa w kulturze.

Zagadnienia uczestnictwa w kulturze należą do szczególnie złożonych, wiążą się bowiem z realizacją polityki kulturalnej i oświatowej w perspektywie całego kraju, jak również w przestrzeni lokalnej. Uczestnictwo w kulturze (sztuce) to nie tylko rozwijanie wrażliwości emocjonalnej i estetycznej, ale warunkowanie sprawności intelektualnej, wzbogacanie i rozwój postaw moralnych i społecznych. Jest też – owo uczestnictwo – bardzo ważnym wzbogaceniem procesu wychowania i socjalizacji, jakim poddawane są dzieci i młodzież. Edukację kulturalną należy zaczynać jak najwcześniej, by stała się nieodzownym składnikiem życia. Niezaprzeczalnie priorytetową rolę, w nabywaniu kompetencji kulturalnych i umiejętnego ich wykorzystania w codzienności, pełnią rodzice. To środowisko domowe, korzystając z dostępnych ofert instytucji, własnych doświadczeń, tudzież środków masowego przekazu, winno tworzyć fundament sprawnego funkcjonowania w kulturze.

---

¹⁵ J. Koziński, op. cit., s. 222.

¹⁶ Dz. Jankowski, *Rozwijanie aktywności kulturalnej młodzieży i jej wiedzy o kulturze w praktyce edukacji szkolnej*, „Pedagogika kultury” 2007, t. III, s. 62.

Kolejną przestrzenią, w której powinny być rozwijane i uzupełniane wiadomości z zakresu kultury, sztuki, a także nabywane różne umiejętności poprzez kontakt z wszystkimi dziedzinami sztuki, jest szkoła. Jako instytucja powszechna i obowiązkowa jest powołana do włączenia kultury do procesu edukacyjno-wychowawczego, korzystając z dotychczasowego dziedzictwa kulturowego, zarówno w środowisku lokalnym, jak i przestrzeni szerszej. Uczestnictwo w kulturze jest procesem złożonym, na który składają się różnorodne formy kontaktu z wartościami kultury. Jednym z nich jest kontakt ze sztuką teatru. Edukacja do uczestnictwa w kulturze teatralnej jest centralnym punktem prezentowanych badań.

Warto zauważyć, iż w interesującym obszarze badań – edukacja teatralna młodzieży – odnajdujemy stosunkowo niewiele egzemplifikacji badawczych oraz analiz teoretycznych, te nieliczne, już obecne na rynku wydawniczym nie zawsze dotyczą aspektów, które proponują autorki niniejszej książki.

Halina Guzy-Steinke

Teresa Wilk

Bydgoszcz-Katowice, styczeń 2009 r.